

Rahvusväeosad luubi all

Vitali Loka. Eesti rahvusväeosad 1917–1918: formeerimine ja struktuur. Argo, Tallinn, 2008. 311 lk.

Kuna Eesti riigikaitse kujunemislugu käsitlevaid uurimusi pole jalaga segada, siis on kirjastuse „Argo” otsus – tuua 2006. aastal Tallinna Ülikoolis kaitstud magistr töö (juhendaja professor Mati Graf) laia lugejate ringi ette – tänuväärne ja hinnatav. Käsitluse autor, major Vitali Loka, on Eesti Vabariigi 90. aastapäevaks publitseeritud raamatu pühendanud „eesti rahvusväeosades teeninud ohvitseridele, kes vaatamata rasketele aegadele suutsid jääda iseendaks, pidada vastu kõikidele poliitilistele ja majanduslikele vintsutustele ning kandsid endas kuni lõpuni armastust isamaa vastu”.

Raamat koosneb sissejuhatusest, neljast osast, mahukatest lisadest ning nii eesti- kui ka ingliskeelsest kokkuvõttest. Paraku puuduvad registrid ning kasutatud allikate ja kirjanduse loend. Viimane on eriti kahetsusväärne, sest historiograafilist ülevaadet ei leidu ka sissejuhatuses.

Historiograafiat asendab lakooniline märkus: „Kahjuks on eesti rahvusväeosi uuritud väga vähe.” (lk. 10) Niisuguse hinnanguga on raske nõustuda. Tõsi küll, puudub monograafiline uurimus, mis sisaldaks kõigi rahvusväeosade terviklikku ajalugu, kuid kirjutatud on nendest üpris palju. Ainuüksi 1920.–1930. aastatel üllitati kolm raamatut (Oskar Kurvitsa „1. Eesti polk”; Aleksander Tõnissoni „1. Eesti polk, tema formeerimine ja tegevus”; Eduard Meose „Eesti tagavarapataljon ja temaga ühenduses olevad sündmused 1917–1918”), üks sariväljaanne („Eesti rahvusväeosade album I–III”) ning arvukalt artikleid nii militaarajakirjades (Sõdur, Kaitse Kodu!) kui ka mujal. Kas leidub Eesti ajaloos veel mõni episood, mis võib sellise kirjutiste hulgaga uhkeldada? Ja ei maksa end petta, rahvusväeosade tegevus kujutas enesest tõepoolest vaid ühte väikest, ehkki olulist, episoodi Eesti riigi loomisloos. Muidugi ei tähenda eelöeldu, nagu poleks põhjust rahvusväeosade ajalugu uurida. Kuid eelkäijate tööd major Loka

kombel ühe lausega peaaegu nulliks teha ei kuulu hea tooni juurde.

Hämmastust tekitavad autori selgitused, miks rahvusväeosadele (tema arvates) vähe tähelepanu pöörati. Esimesena nimetab Vitali Loka asjaolu, et rahvusväeosade moodustamine „jäi suuresti nooremohvitseride või lausa alamväelaste kanda, mida hilisemad kindralid meenutada ei soovinud” (lk. 10). Huvitav, kes küll olid need hilisemad kindralid, kes rahvusväeosade aega meenutada ei soovinud? Kas toonane diviisiülem Johan Laidoner, diviisi staabiülem Jaan Soots, diviisi intendand Rudolf Reimann, diviisi arst Hans Leesment, polguülemad Aleksander Tõnisson, Ernst Põdder, Johan Unt, suurtükiväebrigaadi ülem Andres Larka, sõjaväelaste ülemkomitee liikmed Johan Pitka ja Otto Sternbeck või madalamatel ametikohtadel teeninud Aleksander Jaakson, Gustav Jonson, August Kasekamp, Hugo Kauler, Ants Kurvits, Johannes Orasmaa, Richard Tomberg? Tuleks arvestada, et pool tulevases Eesti kindralkonnast oli käinud läbi rahvusväeosadest. Teenistus rahvusväeosades pigem soodustas ohvitseride hilisemat karjääri ning seda ei häbenetud, vaid eksponeeriti meelsasti. Veelgi huvitavam oleks teada, milliseid takistusi nood „hilisemad kindralid” rahvusväeosade ajaloo uurijatele tegid? Kas mitte ei antud kapten Konrad Rotschildile juba 1920. aastal ametlikku käsku koostada rahvusväeosade ajaloo ülevaade? (Käsk jäi täitmata kapten Rotschildi surma tõttu.) Kas mitte kolonelleitnant Oskar Kurvits ei saanud Vabadussõja ajaloo komitee töökomisjoni liikmena Eesti riigilt palka rahvusväeosade ajaloo selgitamise eest?

Kummastust tekitab teinegi Vitali Loka põhjendus: „rahvusväeosad olid osa Vene revolutsioonist ja sündisid selle tulemusena”, mistõttu neil olnud „revolutsiooni hõng juures”; samas kui kõik „enamlastega seotud” olnud Eesti Vabariigis „tabuteema” ning osalust sõdurite komiteedes püütud varjata, sest see võinud „karjäärile halvasti mõjuda” (lk. 10–11). Jääb üle nõutult käsi laiutada ja küsida: esiteks, kas Vene revolutsioon (Veebruarirevolutsioon), millest eesti rahvusväeosad sündisid, oli siis enamlik ettevõtmine?; teiseks, milles avaldusid tabud enamlastest kirjutades (spetsiaalset kompartei ajaloo instituuti Eestis muidugi tõepoolest ei moodustatud)?; kolmandaks, kes varjas oma osalust komiteede tegevuses ja kelle karjäärile see osalus halvasti mõjus?

Vägisi kujuneb mulje, et raamatu autoril puudub arusaam ajaloo uurimise seisust Eestis

maailmasõdade-vahelisel ajal, uurijate (ja institutsioonide) arvukusest, prioriteetseteks peetud teemadest jne. Igatahes ei saa tema hinnanguid rahvusväeosade uurituse taseme kohta tõsiselt võtta.

Raamatu sissejuhatus tervikuna on napp ja väheütlev. Lahti seletamata jääb isegi see, miks on rahvusväeosade teemat üldse vaja uurida ja eriti sellise nurga (formeerimine ja struktuur) alt. Samuti jätab autor püstitamata nii üldise eesmärgi kui ka sellest tulenevad küsimused, millele järgnevalt vastust otsitakse. Mainitakse vaid, et vaatluse alla tulevad „revolutsiooni käigus tekkinud sõjaväelaste komiteed” ning „rahvusväeosade juhtimisahel” (lk. 11). Aga miks keskendub tähelepanu just nendele aspektidele ning mida uut võiks nimetatud teemade uurimine ajalootead(v)usele anda? Võib-olla polegi probleemi pretsiisne teaduslik määratlemine laiale lugejaskonnale adresseeritud raamatus tingimata vajalik, kuid kas sedavõrd spetsiifilist teemat nagu rahvusväeosade struktuur saab pidada „laiale lugejaskonnale” suunatuks?

Sissejuhatuses pannakse paika uurimuse ajaline lõpujoon – veebruar 1918. Selle põhjendamiseks kinnitab Vitali Lökk, et Saksa sõjaväevõimudele allutatud eesti rahvusväeosade näol oli tegemist „uutel juriidilistel alustel seisva relvajõuga, mis vajab eraldi vaatenurka” (lk. 11). „Juriidilised alused” võisid ju erinevad ollagi, kuid sisuliselt oli ometi tegemist endiste väeosadega ning nende likvideerimisloo käsitlematuse tõttu jääb lõpp justkui vaakumisse. Muidugi on igal autoril endal alati õigus otsustada, millest kirjutada ja millest mitte, mistõttu jääb siin üle seda lõpetamatust üksnes kahetseda.

Raamatu **esimene osa** kannab pealkirja „Taust” ja jaguneb üheksaks peatükiks, millest mõned koosnevad omakorda mitmest alapeatükist.

Avapeatükk „Üldine olukord Eestis 1917. aasta kevadel” on nõrk ega näita autori ajalooteadmisi parimast küljest. Kõigepealt ei püütagi avada olukorda tervikuna, vaid piiratakse kahe aspekti – Eesti ühiskonna militariseeritus ning Vene armee demoraliseerumine – põgusa mainimisega. Lisaks esineb peatüki kahel leheküljel muljetavaldaval hulgal ebatäpsusi.

Nii näiteks väidab autor: „Paar aastat enne I maailmasõja puhkemist hakkas Venemaa lääne suurriikide survele ellu viima sõjalaevastiku arendamise programmi.” (lk. 12) Mida tähendab siinkohal „lääne suurriikide surve”? Kas tõesti mõni välisriik nõudis Venemaalt laevastiku arendamist või jagas sellesihilisi

suuniseid ja nõuandeid ning Venemaa oli sunnitud neid järgima? Ehk oli Vene–Jaapani sõjas sisuliselt hävinud sõjalaevastiku taastamine siiski Venemaa poliitilise ja sõjalise juhtkonna enese prioriteet?

Järgmine mõõdalask sisaldub lauses: „Tallinna sadam ja kohalikud tehased sobisid sõjalaevade ehitamiseks hästi.” (lk. 12) Otse vastupidi – olemasolevad tehased ja sadam ei vastanud absoluutselt sõjalaevastiku vajadustele. Sobilik oli üksnes Tallinna geograafiline asukoht, mis võimaldas nihutada Peterburi kaitse seniselt joonelt (Krasnaja Gorka–Kroonlinn–Ino) Soome lahe suudmesse. Sõjalaevastiku vajadustele vastavaid tehaseid (Vene–Balti, Böckeri, Noblessneri) ning uut suurejoonelist sõjasadamat hakati Tallinna rajama alles pärast laevaehtusprogrammide vastuvõtmist Riigiduumas.

Imperaator Peeter Suure merekindluse (autor eelistab nimetust – Keiser Peeter Suure merekindlus) kirjeldus (lk. 12) jääb napiks ega ava selle hiigelrajatise olemust ja rolli. Olukorda ei paranda ka viide Jari Leskineni raamatule (miskipärast soomekeelsele, ehkki on tõlgitud eesti keelde). Hoopis mainimata on jäetud Heino Gustavsoni asjatundlik ja põhjalik uurimus „Merekindlused Eestis 1913–1940” (Olion, 1993).

Järgnevalt väidab autor, et Veebruarirevolutsiooni tulemusena võtsid Tallinnas võimust demoraliseerunud sõjaväelased „ning nende relvastatud tegutsemist ei suutnud enam miski piirata” (lk. 13). Seegi hinnang pole korrektne. Relvaintsidente esines Tallinnas (ja mujal Eestis) küll Veebruarirevolutsiooni kõrghetkel (märtsi algupäevil) ning uuesti pärast Riia ja Lääne-Eesti saarte langemist Saksa vägede kätte (september–oktoober), kuid vahepealsetel kuudel suudeti sõjaväelist distsipliini oluliselt kõvennada (mitte küll varasemal kujul taastada) ja relvastatud omavoli vältida. Autor on püüdnud kindlustada öeldu autoriteeti arhiiviviitega, kuid edutult, sest konkreetse viite taga on ajakirjanik Johan Juhtundi mälestustekatke, mille usaldusväärsus jätab soovida.

Hoopis arusaamatuks jääb väide: „Venemaal kukutati tsaarivalitsus ja asemele astus demokraatlik vabariiklaste valitsus eesotsas Kerenskiga, kes kuulutas end sõjaväe ülemjuhatajaks ning hiljem sõja- ja mereministriks.” (lk. 13) Ajaloolane – ja pärast magistratöö kaitsmist peaks Vitali Lökk seda ju olema – tohiks siiski teada, et Venemaa ajutise valitsuse esimene peaminister oli vürst Georgi Lvov, et Aleksander Kerenski sai uue kabineti esimeses

koosseisus justiitsministri portfelli, et sõja- ja mereministriks nimetati ta Ajutise Valitsuse teises koosseisus (aprillis) ning peaministriks kolmandas koosseisus (juulis), sõjavägede ülemjuhatajaks alles septembris. Autor pole sellist kummalist tõlgendust ise välja mõelnud, vaid refereerib taas Riigiarhiivis leiduvat kirjutist, käesoleval juhul kolonelleitnant Aleksander Kiikeri sulest. Venemaa ajaloo kohta leidub aga märksa autoriteetsemaid käsitusi, mida pole isegi mainitud.

Olulisel määral kaldub tegelikkusest kõrvale lause: „Ühe uuendusena asutati enamlaste nõudmisel Ajutise Valitsuse sõjaministri Gutškovi päevakäsu nr. 1 alusel väeosadesse soldatite komiteed.” (lk. 13) Soldatite komiteed asutati tõepoolest, kuid vastava käskkirja andis Petrogradi Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu ning kindlasti mitte „enamlaste nõudmisel”.

Põhjani valeks osutub väide: „1917. aasta märtsikuu esimestel päevadel andis Kerenski välja dekreedid, mille alusel said kõik vähemusrahvused õiguse hakata koondama oma sõjaväelasi rahvusväeosadesse.” (lk. 14) Taas kord on autor tuginenud kolonelleitnant Kiikeri kirjatööle ja jälle ebaõnnestunult. Kõnelemata sellest, et märtsi algupäevil justiitsministriks olnud Kerenski poleks kuidagi saanud sõjaväge puudutatavat dekreeti anda, ei ilmunud kogu 1917. aasta vältel ühtegi sarnast korraldust. Vastupidi, vähemusrahvused pidid tegema järjest uusi jõupingutusi selleks, et kiskuda Venemaa juhtkonnalt välja luba mõne rahvusliku väeosa loomiseks. Suve lõpus lubade hankimine küll pisut lihtsustus, kuid mingit üldist õigust vähemusrahvuste koondamiseks oma väeosadesse ei antud kunagi.

Paremaks ei osutu ka raamatu teine peatükk „Vähemusrahvuste koondumine Vene sõjaväes”, milles autor markeerib väga lühidalt soome, poola, läti ja ukraina rahvusväeosade loomislugu. Esitaks ei tohiks sellesse loetellu kuuluda Soome, sest soomlastest komplekteeritud 27. Preisi Kuninglik Järgripataljon tegutses teatavasti mitte Vene relvajõudude, vaid Saksa armee koosseisus. Teiseks on eesti rahvusväeosadega üheaegselt formeeritud armeenia, gruusia, leedu ja valgevene rahvusväeosad, samuti moslemitest koosnenud väekoondised leidnud nimetamist vaid loeteluna. Kolmandaks on poola, läti ja ukraina vägede loomisel tuginedud ainult Oskar Kurvitsa raamatule „1. Eesti polk”, ehkki tänaseks leidub rohkesti asjakohaseid eriuurimusi nii Poolas kui ka

Lätis, Ukrainas ja Venemaal. Magistrikraadiga ajaloolaselt oodanuks vähemasti nende käsitluste mainimist. Neljandaks sisaldab ülevaade allikabaasi piiratuse ja vananenuse tõttu mitmeid faktieksimusi. Näiteks hakati rahvuslikke poola üksusi Vene armee koosseisus moodustama juba 1914. aastal, ukrainlastega komplekteeriti 1917. aastal mitte kaks, vaid 15 armeekorpus, hoopis mainimata on jäänud Vene sõjaväe koosseisus loodud tšehhide, slovakkide, bulgaarlaste, Põhja-Kaukaasia mägi rahvaste üksused jne.

Raamatu usaldusväärsust ei kasvata kolmaski peatükk – „Eesti rahvusväeosade loomise idee”. Kui vastava idee esimeste välgatuste (aastatel 1914–1916) valgustamisega võib enam-vähem rahule jääda, siis väide, nagu algatanuks eesti rahvusväeosade loomise 1917. aastal merekindluse staabiülem kindralstaabi alampolkovnik Leonid Kostandi (lk. 18), ei kannata kriitikat. Nii varasemad uurijad kui ka arhiivimaterjalid kinnitavad üheselt, et merekindluse juhtkond pöördus selles küsimuses oma ülemate poole alles pärast eesti sõjaväelaste esimest koosolekut.

Järgnevalt kinnitab autor, et eestlased haaranud Kostandi ideest kinni ja korraldanud küsimuse arutamiseks 5. märtsil esimese avaliku koosoleku. Autor teab sedagi, et koosolekul osales 500 sõjaväelast, et koosolekut juhatas „lipnik Laaman” ja et pärast tuliseid vaidlusi otsustati kutsuda kokku uus koosolek 28. märtsiks (lk. 18–19). Kuna sarnaseid andmeid varasemas kirjanduses ei leidu, siis võiks siinkohal kõnelda autori esmaavastaja-rollist. Õnnetuseks ei luba seda teha viidete puudumine, mis seab väite tõsise kahtluse alla. Ka puhtloogiliselt pole kirjeldus usutav, sest revolutsioon jõudis Tallinna alles 2. märtsil. Kas tõesti jõudis Kostandi kolme päevaga (ja veel millise päevaga – pööras ju revolutsioon segi kogu senise elukorralduse) võtta seisukoha eesti polkude asjus, viia selle eestlasteni, saavutada nende poolehoidu ja korraldada ülelinnalise koosoleku? Näib, et autor on siin asjad lootusetult sassi ajanud ja kirjutanud 28. märtsi koosolekust, millel tõepoolest osales kuni 500 sõjaväelast ning kõneles teiste seas ka Laaman. Muidugi mitte keegi tundmatu „lipnik Laaman”, vaid kõigile ajaloo huvilistele hästi teada ajakirjanik ja poliitik Eduard Laaman. Kui esimeste peatükkide puhul võis autorile ette heita vähest asjatundmist, siis siinkohal saab rääkida vaid oskamatusesest (tahtmatusest, viitsimatusest vms.) varasemaid uurimusi refereerida. Soov

tugineda arhiiviallikatele on küll kiiduväärne, kuid arhiivis leiduvate materjalide usaldamine alati ja kõiges kõneleb autori vähesest allikakriitilisusest. Viidatud materjalide koostajatel (Aleksander Kiiker, Johan Juhtund) on olnud ajaloost üsna kummaline arusaam.

Autor leiab, et Eesti Sõjaväelaste Büroo tegeles „selge petmisega”, võttes alampolkovnik Kostandilt allkirja dokumendile, millega pikendati Tallinnas viibinud eestlastest ohvitseride puhkust või lähetust (lk. 19). Pettus seisnenud selles, et Kostandi kirjutas alla ainult esimesele lehele (viis–kuus nime), millele hiljem lisati juurde järgmised (kokku 70 nime). Kui aga arvestada asjaolu, et büroo oli saavutanud põhimõttelise nõusoleku ka kindlusepolgu komplekteerimiseks eestlastega, siis vastas nende ohvitseride jätmine Tallinnasse igati merekindluse juhtkonna plaanidele ega pälvi pettuse nime. Pole välistatud, et bürool oli Kostandilt suuline volitus niiviisi toimida – vastasel juhul järgneuks pettuse avalikuks tulekule suuremat sorti pahandus, mis jäi aga olemata.

„Eesti Sõjameest anti 1917 välja 52 numbrit, 1918 jõudis ilmuda nr 1–2” (viide 28, lk. 21). Tegelikult üllitati 1917. aastal vähemalt 55 ja 1918. aastal 8 numbrit.

Kõneldes Petrogradi garnisoni eesti sõjaväelaste 7. aprilli koosolekust, kinnitab autor, et „Petrogradi avaliku elu tegelased pidasid Eesti Sõjaväelaste Büroo tegevust ning rahvusväeasade moodustamist kontrrevolutsiooniliseks. Nad nägid büroo tegevuses kodanlikke ilminguid ning poolehoidu vanale süsteemile, samuti teati seda, et büroo ei toetanud käimasolevat sotsialistliku revolutsiooni.” (lk. 23) Tule taevas appi! Kas aprillis 1917 oli Venemaal käimas sotsialistlik revolutsioon? Viide kolonelleitnant Kiikeri kirjatööle ei ole siin sobiv, sest Kiiker ise viibis toona Riias ning võis Petrogradis toimunust teada vaid kuulujuttude kaudu.

Järgneb suur segadus seoses Petrogradis moodustatud Eesti Sõjaväeasade Organiseerimise Keskkomiteega. Kui lisade (lisa 2 ja 3) põhjal saab teha paikapidava järelduse, et Petrogradis tegutses kaks eraldiseisvat organisatsiooni – Eesti Sõjaväeasade Organiseerimise Keskkomitee ning Petrogradi Eesti Sõjaväelaste Täitevkomitee –, siis tekst (lk. 23–24) seda ei kinnita. Selgusetuks jääb lipnik Karl Lillipuu positsioon, kes olevat valitud Eesti Sõjaväeasade Organiseerimise Keskkomitee etteotsa, ehkki tema nime sellesse komiteesse valitud kaheksa sõjaväelase hulgas (lisa 2) ei leidu. Tagatipuks ei klapi isegi keskkomitee asutamise kuupäevad

– erinevatel lehekülgedel esinevad nii 7. aprill (lk. 25) kui ka 8. aprill (lk. 23).

Autori sõnul oli juba enne juhtorganite valimist „Petrogradi tänavatel peetud eesti rahvusest sõjaväelaste miitinguid ja korraldatud marsse” (lk. 25), mis jätnud sõjaväeringkonna ülemale eestlastest soodsa mulje. Silmas on peetud kuulsat 26. märtsi manifestatsiooni, millel osalesid ka sõjaväelased, ning ringkonna ülema käsul 7. aprillil Paleeväljakul korraldatud eesti sõjaväelaste ülevaatus. Kumbagi ettevõtmist ei saa liigitada „miitingute ja marsside” alla; samuti pole usutav, et sõjaväelaste miitingud võinuks kindralile soodsa mulje jätta.

Riias loodud XII armee Eesti Sõjaväelaste Liidu ja selle täitevkomitee tegevust on autor püüdnud valgustada üksnes arhiiviallikate baasil. Sellest tulenevad mitmed suuremad ja väiksemad möödalaskmised. Näiteks on 7. märtsil Riias peetud 1000 osalejaga koosolekut üksnes mainitud, samas kui 17. märtsil toimunud 38 esindaja nõupidamist tituleeritakse uhkelt „laiaulatuslikumaks kongressiks” (lk. 27). Nähtavasti pole ka autor ise saavutatud tulemustega rahul, vabandades ebakohtasid asjaoluga, et Riia organisatsiooni dokumendid pole säilinud. Samas on jäetud kasutamata nii varem kui ka hiljem korduvalt viidatud Oskar Kurvitsa raamat, milles antakse just XII armee eesti sõjaväelaste tegemistest põhjalik ülevaade.

Autori sõnul „puuduvad andmed selle kohta, et Põhjaarmee [p. o. Põhjarinde] Eesti Sõjaväelaste Liit oleks kunagi kokku tulnud ja ametlikult tööd alustanud” (lk. 29). Päris nii see siiski pole: Riigiarhiivi fondis 818 (Tartu Eesti Maleva Büroo) leidub mitu Põhjarinde Eesti Sõjaväelaste Liidu täitevkomitee kirja. Nende põhjal võib väita, et detsembris 1917 paiknes nimetatud asutus Pihkvas aadressil Verhne-Petropavlovskaja tänav 9 ning et selle eesotsas seisid Erich Allas (esimees), A. Väärsi (abiesimees) ja E. Leius (sekretär).

Soomes moodustatud eesti sõjaväelaste organisatsioonide osas (lk. 29–30) on autor tuginenud täielikult Oskar Kurvitsa andmetele, kuid jätnud miskipärast märkimata, et lisaks nimepidi loendatud koondistele tegutsesid samalaadsed mitmel pool mujalgi (Kurvits loetleb veel kümmet paika).

Väites, et „Lõunarinindel tegutses 25. aprillil asutatud IX armee Eesti Sõjaväelaste Liit” (lk. 30), eksib autor koguni kahekordselt. Esiteks ei olnud Esimeses maailmasõjas Lõunarinnet olemas, juba 1914. aastast alates tegutsesid

Austria-Ungari-vastases lõigus Edelarinde väed. Teiseks aga kuulus 9. armee Edelarinde koosseisu ainult detsembrini 1916, siitpeale allutati see Rumeenia rinde juhatusele.

Pealkiri „Eesti sõjaväelaste moodustatud komiteede ja büroode struktuur 1917. aastal” (lk. 30) ei vasta alapeatüki sisule. Peatükis lihtsalt loetletakse mitmed – eeldatavasti tähtsamad – eesti sõjaväelaste organisatsioonid, aga ei püüta neid kuidagi liigitada, et esitada mingisugunegi struktuur. Vähemalt liigitamine olnuks täiesti võimalik, kas või sellisel primitiivsel moel nagu: organisatsioonid rinnetel (Kaukaasia rinne ja Põhjarinne), väekoondistes (1., 5., 9., 12. armee, 28. armeekorpus), väeosades (106., 175., 179. tagavarapolk, 6. tragunipolk, 23. suurtükiväebrigaad, 3. suurtükiväepolk), Eestis (Tallinn, Tartu, Muhu väina piirkond), Soomes (Helsingi, Viiburi, Hamina jt.), Venemaa suurtes keskustes (Moskva, Kiiev), Venemaa garnisonilinnades (Pihkva, Novgorod, Smolensk, Sevastopool jt.).

Sama peatüki juurde kuuluv joonis 1 (lk. 32–33) piirdub tekstis nimetatud organisatsioonide (lisanduvad mõned uued) asetamisega kastikesse. Joonisega ei kaasne analüüs ning kogu sisuline töö jääb seega lugeja õlule. Ainsana struktuuri puudutanud väide – „Tavaliselt ühendas ühes sõjaväeringkonnas tegutsenud väeosade büroosid ja komiteesid kohalik sõjaväelaste liit” (lk. 34) – jääb kahjuks katteta. Sõjaväeringkondades tegutsenud katusorganisatsioonidena võib (vist?) käsitleda üksnes Moskva ja Kiievi eestlaste ühendusi, teistes sõjaväeringkondades (Irkutsk, Kaasan, Omsk, Turkestan jne.) midagi sellist nähtavasti polnud, vähemasti ei viita sellele loetletud organisatsioonide nimestik.

Tundub, et Vitali Loka pole alati suutnud jälgida omaenese teksti, et kõrvaldada sellest loogilised vastuolud. Nii väidab ta (lk. 35), et Rakveres peetud eesti sõjaväelaste organisatsioonide konverents leidis aset 2.–5. juulini; sellel konverentsil valitud Eesti Sõjaväelaste Keskbüroo valmistas ette ja kutsus kokku I eesti sõjaväelaste kongressi, mis toimus 17.–22. juunil (lk. 36). Huvitav fenomen näib kuuluvat ajarändude valdkonda. Tõde on siiski proosalisem – Rakvere konverents peeti 1.–2. juunil. Samuti eksib autor väitega, nagu oleks Rakvere konverentsil osalenud 9. armee esindajad (lk. 35), tegelikult osalesid 12. armee esindajad.

Lk. 36 nimetatakse I eesti sõjaväelaste kongressi toimumispaigana „Estonia” teatrit (p. o. Pandorini seltsimaja) ja ühe kõnelejana lipnik

H. Ruusi (p. o. Hans Kruus).

Esimese osa viimasele alapeatükile – „Kolme jalaväepataljoniga vene jalaväepolk 1916. aastal” – oleks raske midagi sisulist ette heita, sest tegemist on polgu koosseisu kuulunud allüksuste ja muude struktuurielementide detailse loeteluga seitsmel leheküljel. Küsitavusi tekitavad vaid mõned terminid, nagu „sõjaväe tsiviilametnikud” (lk. 44), „vanemrühmavanem” (lk. 44), „vanem vanemallohvitser” ja „noorem vanemallohvitser” (lk. 45), samuti jääb selgusetuks, miks olid polgus nii raskekuulipildujate kui ka kergekuulipildujate komandod, kui autori andmeil koosnes relvastus ainult Maksim-tüüpi raskekuulipildujatest (lk. 45–46).

Olles lugeja kannatuse oma ebamäärase ajalooteadmistega esimesel poolesajal leheküljel katkemise äärele viinud, asub Vitali Loka lõpuks tegeliku uurimisobjekti – rahvusväeosade formeerimine ja struktuur – juurde. Siitpeale muutub käsitlus mõnevõrra asjatundlikumaks ja usaldusväärsemaks. Tõsi küll, peamine häda – varasema ajalookirjanduse eiramine – jääb püsima ja ehk isegi võimendub. Autor on jätkuvalt vaimustuses arhiivimaterjalidest, pidades neid absoluutse tõe ekvivalentiks. Hoopis unarusse on jäänud nii allikakriitika kui ka varasemad autorid. Viimastele viidatakse väga ja väga harva ning enamasti teisejärgulistes küsimustes.

Raamatu **teine osa** – „Eesti jalaväepolk” (lk. 51–81) – kordab lühidalt üle faktid, mis on tuntud juba Oskar Kurvitsa põhjalikust uurimusest. Kuid vähemasti selle ülesandega on autor senisest korrektsemalt toime tulnud. Isegi sedavõrd, et osutub võimalikuks otsida ka seisukohti, mille ümber arendada sisulist diskussiooni.

Üks sääraseid on autori hinnang esimese eesti polgu formeerija polkovnik Siegfried Pindingu tegevusele. See on traditsiooniliselt – traditsioon sai alguse Pindingu järeltulija Aleksander Tõnissoni väidetest – kriitiline. Nii väidetakse, et Pinding „ei sobinud lahinguväeosa juhtima, sest oli alamväelastega suhtlemisel liiga seltsimehelik” (lk. 52) ning et tema „eesmärgiks ei olnud algusest peale mitte luua lahinguvõimeline väeosa, vaid lihtsalt võtta polku vastu kõik sinna saabunud mehed ja olla viimastele igati meelega järele”. (lk. 60) Viimane hinnang kasvab välja vaieldamatult õigest tõdemusest, et polgu üleandmisel polkovnik Tõnissonile oli väeosa võitlusvõimelisusest väga kaugel. Siinkohal tuleks siiski rõhutada autori enda sõnu mõni lehekülj edasi, kus ta konstateerib, et polk saavutas esmase lahinguväljal-

duse augustiks, kusjuures jätkuvalt esines suuri puudujääke (lk. 67). Seega kiidetakse polkovnik Tõnissoni, kes suutis saavutada (puuduliku) lahinguvalmiduse kolme-nelja kuuga, ning laideatakse polkovnik Pindingut, kes ei suutnud sama tööd ära teha kahe nädalaga. Kas pole see veidi ülekohtune? Mis puutub Pindingu „liigsesse seltsimehelikkusse” (semutsemisse) – seda kinnitavad mitmete kaasaegsete mälestused –, siis järeldus, nagu poleks Pinding sobinud lahinguväeosa juhtima, näib liialdatud. Oli ju Pinding võidelnud pataljoniülemana ilmasõjas ning teenis hiljem Vabadussõjas 5. jalaväepolgu ja Pihkva väegrupi ülemana välja koguni kaks Vabadusristi. Et poliitikast kaugel hoitud vanad kaadriohvitserid ei osanud revolutsioonijärgselt kohe leida soldatitega suhtlemises õiget tooni, oli levinud häda.

Samuti näivad olevat liialdatud autori väited, nagu jäänuks formeeritav eesti polk majandusliku abita „enamlaste vastuseisu tõttu” (lk. 53) ning nagu olnuks merekindluse komandant Leskov „täielikult Tallinna Tööliste ja Soldatite Nõukogu mõju all” (lk. 62). Esiteks ei olnud enamlaste mõju aprillis-mais veel sugugi nii suur, nagu autor näib uskuvat – pigem sünnitas polgu jaoks lisaraskusi Tallinna nõukogu tervikuna (seal aga domineerisid esseerid ja vähemlased). Teiseks ei tohiks asjaolus, et Leskov arvestas Tallinna nõukogu seisukohtadega, kindlasti näha „täielikult mõju all” olekut. Tahes-tahtmata pidid toona nõukogudes valitsevate meeleoludega arvestama kõik sõjaväelised ja tsiviilvõimud. Kas tuleks väita, et ka näiteks kubermangukomissar Jaan Poska oli „täielikult nõukogu mõju all”? Pidi ju temagi paljudel juhtudel arvestama vasakpoolsete tahtega.

Segadus valitseb Eesti polgu koosseisude osas. Vitali Lökk kinnitab korduvalt, et formeerimine toimus 1916. aastal kinnitatud koosseisude alusel, mille järgi pidanuks polku kuuluma 74 ohvitseri, 11 sõjaväeametnikku, 12 vabatahtlikku ja 3770 sõdurit (lk. 50). Järgnevalt selgub aga, et polgus nähti ette 62 ohvitseri, 3 arsti ja 3660 sõdurit (lk. 68). Veel hiljem tuleb välja, et polku formeeriti vastavalt koosseisudele, mis nägid ette 3770 sõdurit ja ohvitseri (lk. 80). Erinevused pole küll suured, kuid küsimus, millistest koosseisudest tegelikult lähtuti, jääb siiski vastusetu. Samuti torkab silma, et polgus moodustati kahe kuulipildujakomando asemel kolm, puudus leegi(heitjate)komando, kuid oli olemas keemiakomando, mida 1916. aasta koosseisudes ei mainita.

Formeeritavasse eesti polku ei võetud tõe-

poolest vastu ei ilma nõuetekohaselt vormistatud dokumentideta saabunud mehi ega baltisakslasi, kuid kolmandana mainitud „miilitsas teeninud” meeste (lk. 53) asemel tuleks kõnelda endistest (keisrivõimu-aegsetest) politseinikest. Miilits loodi teatavasti alles revolutsiooni ajal, mistõttu sellesse kuulunud vabatahtlike vastu ei saanud kellelgi midagi olla.

Autori kinnitusel oli eesti polk augustis allunud Vene XII armee 1. korpusele, mille staap asunud sel ajal Rakveres (lk. 68). Ometi on ta ise varem rääkinud muud: korpuse juhatus lahkus Rakvere piirkonnast 1. juulil ja polk allus 9. juulist 118. jalaväediviisile (lk. 62).

Hinnates 1. eesti polgu tähtsust, sedastab autor, et „tegemist oli esimese eestlastest koosneva väeosaga Vene armees, millega laoti alusmüür Eesti sõjaväele, [– – –] valmistati ette järgmisi samme ning koguti nendeks materjali ja kogemusi” (lk. 81). Selle hinnanguga saab üksnes nõustuda. Hämmastust tekitab aga väide, et polgu asutamisega „loodi sõjaväeline süsteem ja riigikaitse ühtsed arusaamad” (samas). Raske on vastu vaielda, sest autor ei selgita, milles see sõjaväeline süsteem seisnes ning millised ühtsed arusaamad ja millistes ringkondades kujunesid. Kuid allakirjutanule on jäänud üsna tugev mulje, et nii juhtivate poliitikute hulgas kui ka rahva seas tervikuna puudusid tollal mitte ainult ühtsed, vaid üldse igasugused riigikaitse arusaamad.

Raamatu kolmandas osas käib jutt Eesti Tagavarapataljoni ja Tallinna Eesti Üksikpolgu loomisest ning need sündmused on koondatud pealkirja alla „Jalaväediviisi formeerimise ettevalmistused”. Vaadates arengutele tagantjärele-pilguga, ei ole see pealkiri otseselt vale, kuid toonased asjade eestvedajad pidasid silmas ulatuslikumat eesmärki – Eesti korpuse loomist – ja nende jaoks polnud tagavarapataljon ega Tallinna üksikpolk kindlasti mitte ettevalmistavaks etapiks diviisi formeerimise teel.

Andes ülevaate Eesti tagavarapataljoni sünniloost, on autor tuginenud peamiselt Eesti sõjaväelaste ülemkomitee ettekandele 12.09.1917, unustades seejuures allikakriitika, jättes kahe silma vahele ilmse trükivea ning tõlgendades ettekande mõningaid väiteid üsna vabalt. Venemaa riiklikus sõjaajalooarhiivis leiduvad dokumendid annavad toonasest asjast käigust mitmeti erineva pildi. Kõigepealt pöördusid ülemkomitee esindajad leitnant Theodor Käärik ja lipnik William Tomingas Venemaa sõjaministeeriumi poole mitte mõni päev pärast eesti sõjaväelaste kongressi, vaid

alles juuli alguses, ning taotlesid seejuures luba mitte 2. Eesti polgu formeerimiseks, vaid ühe Põhjarindel tegutsenud armeekor-puse estoniseerimiseks. Ilmselt võeti eeskaju ukrainlastelt, kes samal ajal saavutasid edu korpuste ukrainiseerimisel – see tähendas, et loobuti uute väeosade formeerimisest ning eelistati olemasolevad korpused n.-ö. üle võtta: korpusi täiendati ukrainlastest sõjaväelastega ja muudest rahvustest mehed viidi üle teistesse väeosadesse. Sama kava üritasid rakendada ka eestlased. Sõjaministril polnud nende plaanide suhtes küll põhimõttelisi vastuväiteid, kuid kõrgem ülemjuhataja pidas ühe Eesti polgu olemasolu piisavaks. 24. juulil (mitte juuni keskell) esitasid alampolkovnik Ernst Põdder, staabikapten Peeter Kann ja leitnant Nikolai Vildenu ülemkomitee nimel kõrgemale ülemjuhatajale märgukirja, milles soovisid jätkuvalt ühe armeekor-puse estoniseerimist, pakkudes välja konkreetse kava: formeerida 2. Eesti polk ja viia see 118. jalaväediviisi koosseisu (sinna kuulus juba olemasolev 1. Eesti polk); panna 118. jalaväediviisi täiendamise kohustus loodava Eesti tagavarapataljoni õlule; pärast 118. jalaväediviisi komplekteerimist eestlastega laiendada sama komplekteerimisviisi ka 107. jalaväediviisile. Kõrgem ülemjuhataja ei pidanud nii laialdast kava otstarbekaks, kuid pöördus siiski Põhjarinde juhatuse poole küsimusega, kas rinde juhtkond nõustub 2. Eesti polgu ja Eesti tagavarapataljoni asutamisega. 8. augustil teatas Põhjarinde staabiülem, et rinde ülemjuhataja on 2. Eesti polgu ja Eesti tagavaraüksuse (sedapuhku kõneldi tagavarapolgust) loomise-ga põhimõtteliselt nõus, kuid alles septembris, mil jõuab lõpule 1. Eesti polgu formeerimine. Tagavarapataljoni sünnipäevaks võiks pidada 11. septembrit, mil ilmus kõrgema ülemjuhataja staabiülemale käskkiri Eesti tagavarapataljoni formeerimise kohta; Põhjarinde ülemjuhataja analoogne käskkiri 24. septembrist anti alles tagantjärele – selleks ajaks olid formeerimis-tööd käivitunud.

Kaataljoniülema küsimus pole nii lihtne, nagu raamatus kirjeldatud. Kui esialgu soovis ülemkomitee näha alampolkovnik Jaak Rosenbaumi 2. Eesti polgu ülema abi kohal (ülemaks pakuti polkovnik Peeter Raudsepa), siis 1. septembriks oli seisukoht muutunud ning Põhjarinde ülemjuhatajal paluti määrata Rosenbaum 2. Eesti polgu ülemaks ja alampolkovnik Aleksander Kiiker Eesti tagavarapolgu ülemaks. Veel nädalapäevad hiljem, kui oli selgunud, et 2. Eesti polgu moodustamiseks

antakse luba alles pärast tagavarapolgu formeerimistööde lõpetamist, taotles ülemkomitee Rosenbaumi nimetamist tagavarapataljoni ülema (s. t. Kiikeri) abiks. Rosenbaumi nimetamist tagavarapataljoni ülemaks soovitas ülemkomitee esimees Konstantin Päts juba 22. septembril, s. t. enne nõusoleku saamist Rosenbaumilt.

Jääb arusaamatuks, miks räägib autor tagavarapataljoni kui 27. jalaväerooduga väeosast (lk. 94, 99, 100), kui varem oli toonitatud, et moodustati 8 põhiroodu ja neist igauhe juurde kaks lisaroodu – litera A ja litera B. Seega ei saanud roodude koguarv tõusta üle 24.

Samuti pole selge, mida peetakse silmas väitega, et alates „septembrist oli olemas ametlik luba tuua kodumaale kõik väljaspool Eestit asunud eestlastest sõdurid” (lk. 100). Kui jutt käib eespool nimetatud Põhjarinde ülemjuhataja 24. septembri käskkirjast, siis puudutas see üksnes Põhjarinde koosseisu kuuluvates üksustes olnud eestlasi. Kui aga tõepoolest oli olemas luba kõigi eestlastest sõjaväelaste toomiseks kodumaale, siis tuleks selgitada, kes ja millal niisuguse loa andis (muidugi ka viidata).

Autor kinnitab, et „tagavarapataljon polnud võitlusvõimeline üksus” ega suutnud „täita lahinguülesannet” (lk. 101). Aga tagavarapataljon ei pidanudki olema võitlusvõimeline ega olnud mõeldudki täitma lahinguülesandeid, selle eesmärgiks oli üksnes rindeväeosade täiendamine.

Kas tõesti „pataljon viis pidevalt läbi miitinguid ja rongkäike Eesti autonoomia toetuseks” (lk. 101)? On viidatudataljoni osalemisele ülelinnalises manifestatsioonis 21. novembril, kuid sellele ainsale korrale pole midagi lisada.

Vitali Lokk sedastab, et „Pataljoni allüksused ei paiknenud kõik Tartus, vaid olid jaotatud laiali üle terve Eesti. Tegemist oli maakondadesse saadetud kaitsesalkadega, mis olid kohalike talumeeste ülelpidamisel.” (lk. 101–102). Selles lõigus näib olevat kokku pandud kaks erinevat asja. Tõepoolest, nagu teisedki eesti väeosad, saatis ka tagavarapataljon välja mitmeid väikseid (paarikümne-mehelisi) kaitsesalku, kuid need tegutsesid siiski vaid Lõuna-Eestis (mitte „üle terve Eesti”). Teine lugu oli allüksustega (roodudega), mis kas ei mahtunud Tartusse ära – näiteks nn. Võru Eestiataljon, mida autor pole isegi maininud – või siis saadeti n.-ö. aluskaadrina uute väeosade formeerimiseks (Tallinna, Paidesse). Kaitsesalkadega neid samastada ei saa ja talumeeste ülelpidamisel nad ei olnud.

Kui 1. Eesti polgu puhul on autor varasemat

kirjandust kasutanud lihtsalt tagasihoidlikult, siis tagavarapataljoni puhul on see lausa minimaalne (ligi sajast viitest meenutavad olemasolevat kirjandust vaid kümnekond). Järgnevas alapeatükis 3. Eesti polgu kohta leidub aga vaid üks kirjanduseviide, seegi vale.

Alapealkiri „3. Eesti polk (Tallinna-nimeline)” (lk. 102) on eksitav. Tegemist oli esialgu Tallinna Eesti Üksikpolguga, mis nimetati hiljem ümber 3. Eesti polguks, kuid Tallinna-nimeline polnud see kunagi. (Tallinna-nimeliseks võiks ehk nimetada Vene armee koosseisu kuulunud 7. Reveli jalaväepolku või 40. Kolõvani jalaväepolku.)

Polgu asutamislugu on esitatud sedavõrd keerukalt, et lugeja, kes teemaga esmakordselt kokku puutub, sellest vaevalt aru saab. Tundub, et autor on üle pingutanud eeskätt „juriidiliste aluste” otsimisega ning seetõttu püüdnud iga hinna eest seostada Tallinna üksikpolgu loomist 2. Eesti polgu formeerimise kavatsusega. Tegelikkuses etendasid toonastes segastes oludes igasugustest juriidilistest alustest palju olulisemat rolli igapäevased praktilised sammud. Seetõttu võib rahumeeli kõrvale jätta Põhjarinde ülemjuhataja käskkirja 24. septembrist.

Tallinna üksikpolgu eellasena võib käsitleda Tallinnas paiknenud 285. tagavarapolgus teeninud eestlasi, kellest kapten Johan Põrk hakkas septembri lõpus moodustama eestlaste komandot. Veelgi varem, septembri alguses, oli staabirittmeister Artur Stolzen formeerinud Tallinnas eesti ratsameeste komando. Kasutades Vene sõjavägede juhtkonnas Lääne-Eesti saarte kaotamisega seoses tekkinud segadust, saavutas Eesti sõjaväelaste ülemkomitee merekindluse juhtkonnalt loa kujundada nende kahe komando baasil Tallinna kaitseks eestlastest koosnev väeosa. Kontradmiraal Leskov kirjutas käskkirjale Eesti üksikpataljoni loomise kohta alla 6. oktoobril. Asjaolule, et kolm päeva hiljem polkovnik Põdderi allkirjastatud dokument kandis pealkirja „Päevakäsk formeeritava 2. Eesti jalaväepolgu üksikpataljonile”, ei maksa osutada erilist tähelepanu, sest juba 14. oktoobril nimetati loodav väeosa Balti laevastiku maavägede ülema korraldusel ametlikult Tallinna Eesti üksikuks jalaväepolguks. Seega loodi Tallinna üksikpolk täiesti sõltumata varasematest kavatsustest 2. Eesti polgu asjus ja eeskätt seoses sakslaste eduka dessantoperatsiooniga Eesti saartel; lisaks loodi see mitte Põhjarinde tagavaravägede inspektori alluvuses, nagu 2. Eesti polgu puhul kavatsatud, vaid hoopiski Balti laevastiku juhatajale allunud merekind-

luse komandandi vastutusalas. Niisiis pole mõtet otsida seost 2. Eesti polgu ja Tallinna üksikpolgu vahel.

See seletab ka, miks Eesti diviisi loomisel sai Tallinna üksikpolk uueks nimeks 3. Eesti polk. Põhjus ei peitunud mitte asjaolus, nagu oleks aetud sõrmega rida mingis rahvusväeosade üldnimekirjas: 1) Eesti jalaväepolk; 2) Eesti tagavarapataljon; 3) Tallinna üksikpolk – nii püüab olukorda seletada autor (lk. 104) –, vaid eeskätt sellest, et 2. Eesti polku hakatigi looma vastavalt Põhjarinde ülemjuhatause esialgsetele kavatsustele Lõuna-Eestis ning diviisi moodustamise ajaks oli sellenimeline väeosa juba olemas.

Autor imestab, miks moodustati polgus õppekomando – õppekomando ülesandeks olevat olnud noorsõdurite väljaõpetamine, aga polku noorsõdureid ei saadatud – ning oletab, et põhjuseks oli soov saanud isikkoosseis ametikohtadele määrata (lk. 110). Tegemist on eksitusega – maailmasõja aastail ei õpetatud noorsõdureid välja lahinguväeosades (olgu siis juba rindel võitlevates või alles formeeritavates polkudes), vaid tagalas tegutsenud tagavarapataljonides (-polkudes) ning jalaväepolkude õppekomandod olid mõeldud allohvitseride ettevalmistamiseks. Järelikult oli õppekomando loomine igati põhjendatud samm.

Samalaadse eksitusega on tegemist ametinimetuse „Vene armee maavägede ülem” (lk. 103) puhul. Säärast ametimeest Vene armees lihtsalt polnud; siinkohal on tegemist Balti laevastiku maavägede (maismaarinde) ülemaga.

Vitali Loki sõnul „polkovnik Tõnisson pidi enamlaste vaenu tõttu Eestist põgenema” (lk. 105). Nii see siiski polnud – polkovnik Tõnisson küll arreteeriti enamlaste poolt ja seda koguni kahel korral, kusjuures teisel korral saadeti Eestist Petrogradi vanglasse, kuid tema ise Eestist ei põgenenud.

3. osa kokkuvõttes tekitab küsimusi autori väide: „Ülemkomitee otsused olid igati juriidilised, mida tuli aktsepteerida nii Vene tsiviilkeskvõimul kui ka Vene armeel.” (lk. 115) Taas on autor hakanud mingit juriidilist õiguspära taga ajama, kuid kui tavaliselt on ta nii mõnegi otsuse või sammu õiguspärasuses kahelnud, siis sedapuhku, vastupidi – leiab ülemkomitee igati legitiimselt olevat. Kahjuks jääb aga selgusetuks, millel säärane hinnang põhineb. Varem on autor ise kinnitanud, et ülemkomitee põhikiri esitati Ajutisele Valitsusele alles 18. oktoobril ning puuduvad andmed selle kinnitamise kohta. Kui nii, siis ei saa ju mingist juriidilisest alusest

kõnelda ning tuleb tunnistada, et ülemkomitee oli ja jäi „revolutsioonilise õiguse” läbi tekkinud esindusorganiks. Vene võimud küll aksepteerisid tema olemasolu ja tegevust, kuid seda ennekõike heast tahtest, mitte olematu õigusliku sunni tõttu.

Kahtlusi tekitab autori seisukoht, nagu olnuks ülemkomitee eesmärk oktoobris 1917 võtta Eesti kaitsmine Vene vägedelt üle (lk. 117). Selle ülesandega poleks loodav Eesti armeekorpus lihtsalt toime tulnud. Isegi kõigi eesti sõjameeste – ilmasõtta oli mobiliseeritud umbes 100 000 eestlast – koondamisest kodumaale poleks pruukinud jätkuda. Ligi 100 000-mehelise rahvaväega saadi hiljem hakkama küll Vabadussõjas, kuid maailmasõja aastaabid olid sootuks teised. Ega's Vene väejuhatust koondanud asjata Eestisse 200 000 meest.

Raamatu **neljandas osas** – „1. Eesti jalaväediviisi formeerimine” – käsitletakse väeosade liitmist ühtseks tervikuks (diviisiks) ning 2. ja 4. jalaväepolgu, suurtükiväebrigadi, ratsaväepolgu ja inseneriroodu moodustamist. Seejuures jääb selgitamata, miks vaadeldakse 2. jalaväepolgu formeerimist, mis algas ammu enne diviisi loomist, just selles osas; samuti on vaieldav ratsaväepolgu käsitlemine neljandas osas.

Neljanda osa sissejuhatus on äärmiselt kaootiline, puudub vähegi selgem struktuur ja koguni arusaam, millest siinkohal kirjutada tuleks. Läbisegi on mainitud nii eestlaste taotlusi kui ka võimude kaalutlusi, nii eesti korpuse kui ka eesti diviisi ja uute eesti polkude loomisel.

Autor toob ära ülemkomitee andmed, mille kohaselt olnud Põhjarindel 25 000 eesti sõjaväelast (lk. 119), kuid jätab selle arvu kommenteerimata. Peaks olema selge, et taotledes korpuse loomiseks luba, paisutas ülemkomitee eestlaste arvu ülemäära suureks. Põhjarinde juhtkonna andmeil leidis rinde väeosades vaid 9500 eestlast (seegi arv pole eriti usaldusväärne) ning ka loogika ei luba ülemkomitee pakutut uskuda. Teades, et ilmasõtta mobiliseeriti 100 000 eestlast, kellest iga kümnes hukkus, ning arvestades, et Vene sõjajõud jagunesid 1917. aastal viieks rindeks (pluss sõjaväeringkonnad tagalas), ei ole 25 000 eestlase kuulumine Põhjarinde vägede koosseisu tõenäoline.

Järgnevalt süveneb Vitali Lökk taas oma meelisteemasse – rahvusväeosade formeerimise „juriidilised alused” – ning jõuab kahele järeldusele: esiteks, diviisi loomiseks puudus „juriidiline alus” (lk. 123), ning teiseks, „diviisi moodustamise käskkirja puhul oli tegemist võltsinguga” (lk. 124). Kui esimese järeldusega

võib veel kuidagi nõustuda – seaduslikkusega polnud tõepoolest kõik parimas korras –, siis kõnelemine võltsingust on ilmsele liialdus. Meenutagem: 7. oktoobril pidas sõjaminister soovitavaks formeerida eesti diviis; 28. oktoobril tunnistas kõrgema ülemjuhataja staabiülem asjakohaseks asuda kohe eesti diviisi formeerimisele; novembris koostati kõrgema ülemjuhataja staabiülemade vastavasisuline käskkirja, mis jäi allkirjastamata üksnes seetõttu, et otsustamisõigus delegeeriti madalamale tasemele (Põhjarinde ülemjuhatajale); detsembri algul koostati Põhjarinde ülemjuhataja käskkirja eesti diviisi formeerimise kohta, kuid käskkirja ei saanud kooskõlastust enamlaste algatusel moodustatud nn. Põhjarinde valitsuselt, sest 7. detsembril oli uus kõrgem ülemjuhataja, enamlane Nikolai Krõlenko keelustanud ajutiselt uute rahvuslike formeringute moodustamise. (Muide, 3. jaanuaril 1918 andis Krõlenko loa jätkata läti ja eesti rahvusväeosade loomist.) Tõsi, diviisi loomise käskkirja koopial, mille alampolkovnik Jaan Soots Pihkvast Tallinna tõi, ei olnud rindejuhataja omakäelist allkirja, kuid see ei muuda käskkirja ometigi võltsinguks. Siinkohal tahaks autorilt küsida, kuidas olid lood enamliku oktoobripöörde „juriidilise alusega” ning – sellest tulenevalt – kas ja kui võrd õiguspärased olid enamlaste korraldused? Näib, et autori loogikat järgides tuleks kuulutada õigustühiseks ka Eesti omariiklus – juriidiline alus (kõrgema võimu luba) Eesti Vabariigi loomiseks ju puudus.

Autor imestab, miks asuti 1. Eesti jalaväediviisi formeerima 1914. aastal kinnitatud koosseisude alusel, samas kui diviisi voor moodustati 1916. aastal seadustatud koosseisude järgi (lk. 124). Imestusele ei jää kohta, kui lugeda Põhjarinde ülemjuhataja käskkirja veidi põhjalikumalt – 1914. aasta koosseisude kohaselt tuli formeerida mitte diviis tervikuna, vaid üksnes diviisi juhatus ning diviisi juhatust polnud keegi pärast 1914. aastat reorganiseerinud.

Ei saa nõustuda väitega, nagu oleks diviisi hakatud formeerima Eesti tagavarapataljoni baasil (lk. 124). Tegelikult kõneldi diviisi loomise käskkirjas vaid sellest, et eesti diviisis teenida soovivad sõjaväelased tuleb esialgu viia üle tagavarapataljoni koosseisu. Küllap soostub autor tegevssõjaväelasena ka ise, et üheainsaataljoni baasil on raske moodustada tervet diviisi.

Miskipärast on diviisi formeerimise loo vahel palaks (eraldiseiva alapeatükina) valitud detsembri keskel toimunud eesti sõjaväeosade konverents (lk. 127–128). Põhjus, miks sellel

sündmusel peatutakse, ei selgu. Samuti ei avata konverentsi korraldamise põhjusi ega toimunud väitluste sisu. Refereeritakse küll vastuvõetud otsuseid, kuid sedagi väga põgusalt ning nende otsuste olulisust selgitamata ja neid isegi tähtsuse järgi liigitamata. Ei kuulu ju ühte kaalukategooriasse otsus tunnistada kõrgeimaks võimaks enamlikud nõukogud ning otsus kasutada rahvusväeosades valge põhjaga paguneid. Komissaride ametikohtade kaotamise otsus on jäänud sidumata selle eeldusega – väeosade ja allüksuste ülemate valimisega. Ei tundu usutav, et Rakveres formeeritud 4. jalaväepolgu kaitserajooniks jäi Põltsamaa ümbruskond (lk. 128) – loogilisem oleks arvata, et korra tagamise eest Põltsamaal pidi vastutama seal loodud 2. Eesti polgu 8. rood leitnant Arnold Hinnomi juhtimisel. Hoopiski pole nimetatud just rahvusväeosade formeerimise seisukohalt kõige olulisemat – teostada väeosade komplekteerimist edaspidi territoriaalsel alusel. Kõige rohkem sunnib imestama aga asjaolu, et kui nimetatud konverentsile on pühendatud poolteist lehekülge, siis jaanuaris 1918 peetud teist ülevenemaalist eesti sõjaväelaste kongressi ei mainita sõnagagi, mistõttu enamlik Eesti Sotsialistlikkude Sõjaväelaste Nõukogu (lk. 128) astub ajalooareenile nagu *deus ex machina*.

Vaieldavaks jääb autori hinnang, nagu oleksid rahvusväeosad 1918. aasta veebruaris „sisuliselt lakanud olemast” (lk. 129). Jah, ülemkomitee ja diviisi staap saadeti laiali, suur osa meeskonnast oli demobiliseeritud või laiali jooksnud, allüksused olid hajutatud üle kogu maa, kuid ka veerand diviisi – selle säilimist autor tunnistab – oli oluline relvastatud jõud, mis aitas võidelda maad tabanud rüüstamisega ning tegi paljusi võimalikuks iseseisva riigi väljakuulutamise.

Kirjeldades 2. Eesti jalaväepolgu loomist, kõneleb autor iseendale vastu ja ajab niigi segase loo veelgi segasemaks. Alustuseks väidab ta, et „neljanda rahvusväeosa [tulevane 2. jalaväepolk] formeerimise otsustas Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee iseseisvalt 1917. aasta oktoobri algul. Mingit luba Vene kõrgemalt väejuhatusest enam taotlema ei hakatud.” (lk. 130) Samas selgub, et ei sellele ega hilisematele otsustele ei järgnenud konkreetseid tegusid ja polk jäi nende otsuste alusel loomata. Ühtlasi tuleb välja, et ülemkomitee siiski „taotles luba formeerida 2. Eesti jalaväepolk Tallinnas” (lk. 131), ehkki sellestki ideest ei saanud asja ning „nii alustatigi lõpuks polgu formeerimist Paides vastavalt Vene

tagavaravägede inspektori [p. o. Põhjarinde tagavaravägede inspektori] 12. novembri 1917 korraldusele.” (lk. 131) Paar lehekülge edasi aga tõdetakse: „...alles 1. Eesti jalaväediviisi ülema korraldusega [detsembris 1917] hakati ametlikult formeerima 2. Eesti jalaväepolk.” (lk. 133) Nähtavasti tuleb lugejal endal valida, kes ja millal polgu loomise otsustas. Jääb arusaamatuks, miks peab siin erinevatest ebaõnnestunud kavadest ja vastuseta jäänud pöördumistest üldse kõnelema, kui Vene väejuhatuse otsustas 2. Eesti polgu formeerimise põhimõtteliselt juba augustis ning tuli oodata vaid 1. Eesti polgu ja Eesti tagavarapataljoni formeerimise lõppu. Selgusetus valitseb ka käsuliinide osas – Põhjarinde tagavaravägede inspektor andis korralduse polgu loomiseks tõepoolest 12. novembril, ent tugines seejuures kõrgemale käsule, kõrgema ülemjuhataja staabiülema käskkirjale 30. oktoobrist 1917 (selles käskkirjas kõneldi täiesti ühemõtteliselt 2. Eesti jalaväepolgu loomisest ning sama käskkiri nimetas senise Eesti jalaväepolgu ümber 1. Eesti jalaväepolguks). Ehk tulnuks autoril alustuseks selgeks teha, kellele kuulus õigus algatada uute väeosade formeerimist ning kes oli täidesaatavaks ja vahendavaks instantsiks?

Asi ei parane ka 2. Eesti polgu ülemast kõneldes. Vitali Lökk väidab alustuseks: „Ülemkomitee otsustas polguülema ametikohale kutsuda polkovnik Undi, kellele saadeti oktoobri algul ka sellekohane ettepanek” (lk. 131), ning lisab kohe juurde, et ettepanek ei sisaldanud „pakutavat ametikohta, vaid oli ainult kutse tulla eesti rahvusväeosadesse teenima”. Kuidas saab siis öelda, et Unt kavatseti määrata just 2. Eesti polgu ülemaks? Tegelikult pakutigi 2. Eesti polgu ülema kohta juba augustis polkovnik Peeter Raudsepale ja veidi hiljem alampolkovnik Jaak Rosenbaumile, samas kui Johan Unt taheti panna hoopiski Petrogradi sõjaväeringkonnas moodustatava 3. Eesti polgu ülemaks. Alles siis, kui 3. Eesti polgu formeerimine Petrogradi sõjaväeringkonnas ära jäi, polkovnik Raudsepp kodumaale tulekuga hilines ja alampolkovnik Rosenbaum tagavarapataljoni ülemaks määrati, teostus polkovnik Undi nimetamine 2. Eesti polgu etteotsa.

Ajaliste määratlustega on 2. Eesti polgu puhul miskipärast eriti palju segadust. Kuna raamatu tekstist pole võimalik leida ühest vastust küsimusele, millal algas 2. Eesti polgu formeerimine, siis ei ütle lugejale suurt midagi määratlused: „kümne esimese päeva jooksul” ... „järgmise kümne päevaga” (lk. 133). Samuti jääb ebaselgeks määratlus „mõni päev pärast

sakslaste saabumist Paidesse” (lk. 139). Huvi line võib muidugi kirjandust lapates leida, et Paidesse jõudsid Saksa väed 25. veebruaril 1918, kuid kuna ka Viljandi ja Pärnu (2. Eesti polgu asukohad) langesid sakslaste kätte täpselt samal päeval, siis tekib paratamatult uus küsimus – miks on aluseks võetud Paide, kus 2. Eesti polgu allüksusi polnud? Ja veel – autor väidab: „... kolme nädala jooksul demobiliseeriti sakslaste poolt kogu polk. 1918. aasta veebruari lõpuks oli üksus likvideeritud.” (lk. 139) Kui sakslased andsid käsu polgu laialisaatmiseks veebruari lõpus (mõni päev pärast sakslaste saabumist Paidesse) ja demobilisatsiooniks kulus kolm nädalat, siis kuidas suudeti väeosa likvideerida juba veebruari lõpuks?

Väiksematest eksitustest tuleb selle peatüki puhul märkida veel sedagi, et oktoobris 1917 ei paiknenud Tartus mitte „hulgaliselt lätlastest koosnevaid Vene väeosi” (lk. 131), vaid üks ja ainuke Läti küttide tagavarapolk.

Raamatu neljanda osa viimased peatükid 4. Eesti jalaväepolgu, Eesti suurtükiväebrigaadi, Eesti ratsaväepolgu ja Eesti inseneriväeroodu loomisest on õnnestunud varasematest märksa paremini. Ühelt poolt tänu asjaolule, et loetletud üksuste loomislugu oli, teiste rahvusväeosadega võrreldes, lihtsam ja sirgjoonelisem ning nende tegutsemisaegki jäi lühemaks. Teisalt aga seetõttu, et lisaks üsna vähestele arhiivimaterjalidele (suurtükiväebrigaadi ja ratsaväepolgu kohta pole peaaegu midagi säilinud) on käesoleva raamatu jaoks ebatavaliselt rohkesti tuginetud varem kirjutatule. Arhiivimaterjalide nappus on sundinud autorit usaldama oma eelkäijaid ning loobuma varasemas tekstis selgesti tuntuvalt jalgratta leiutamise soovist, mis põhjustas pahatihti kordusi ja vasturääkivusi ning muutis rahvusväeosade loomise protsessi veelgi segasemaks, kui see oli tegelikkuses. Tõsi, sama asjaolu ei ole lubanud autoril ka oma peamist uurimisobjekti – allüksuste formeerimist ja väeosade struktuuri – süvitsi kirjeldada.

Päriselt pole eksimustest pääsu muidugi nendeki peatükkides. Tõdedes, et saladuseks jääb, millal 4. Eesti polgu sidekomando loodi ja kes oli selle ülem (lk. 144), on autoril jäänud märkamata, et ta ise on veidi varem nimetanud nii sidekomando ülemat – lipnik Karl Valdek (lk. 143) – kui ka komando formeerimise alguspäeva – 19. detsember (lk. 142). Tõsi, viimasega on eksitud – nii side- kui ka komandandikomando ja tööroodu loomist alustati 16. detsembril (polguülema päevakäsk nr. 2).

Ratsaväe formeerimisest lugedes tekita-

vad imestust mõned veidrad nimetused, nagu näiteks „Ulaani-Warssavi polk” (lk. 159) ja „1. Pribaltiiski ratsapolk” (lk. 163). Õigem oleks neid nimetada vastavalt Varssavi ulaanipolgus ja 1. Balti ratsaväepolgus.

Inseneriroodu formeerimist käsitledes jõuab autor välja Saksa okupatsiooni aega (lk. 168–169), ehkki teiste rahvusväeosade puhul on seda välditud ja sissejuhatuseski lubatud nimetatud periood uurimusest kõrvale jätta. Samas on autor väitnud, et 18. detsembril inseneriroodu „roodukomitee esimees teavitas käskkirjas inseneriroodu formeerimise alustamisest ja määras roodu vanemaks ohvitseriks alamleitnant Nikolai Petersoni” (lk. 165). Hilisemast tekstist selgub siiski, et roodukomitee valiti alles 11. jaanuaril ja „roodu juhtimise komitee ennast ei seganud” (lk. 166). Seega peaks 18. detsembri päevakäsk jääma ikka rooduülema kontosse. Raske on uskuda sedagi, et inseneritehnilist kaadrit käidi inseneriroodu jaoks otsimas „4. Eesti jalaväepolgu Viljandis” (lk. 167). Jääbki selgusetuks, kas käidi Viljandis (2. Eesti jalaväepolgu) või 4. Eesti jalaväepolgu (Rakveres).

Raamatu põhitekstile järgnevad väga mahu- kad **lisad** – kokku 37 lisa 133 leheküljel. Lõviosa lisadest moodustavad mitmesugused nimekirjad, millele lisanduvad kolm dokumenti: esimese eesti sõjaväelaste kongressi resolutsioon enesemääramisest; Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee põhikiri; Johan Laidoneri päevakäsk, milles anti teada diviisi staabi likvideerimisest. Miks on üllitatud just need dokumendid, ei selgu.

Nimekirjade hulgas on esiteks mitmesuguste eesti sõjaväelaste esinduskogude (Eesti Sõjaväelaste Büroo, Eesti Sõjaväeosade Organiseerimise Keskkomitee, Eesti Sõjaväelaste Keskbüroo, Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee, armeede ja garnisonide eesti sõjaväelaste ühenduste komiteed jne.) koosseisud erinevatel ajahetkedel. Küll mitte kõik kättesaadavad – mitmed Vitali Loki raamatus puuduvad koosseisud on esitanud Oskar Kurvits juba 1930. aastal ning nende olemasolule võinuks vähemasti viidata.

Teise suure rühma nimekirjadest moodustavad rahvusväeosade juhtivkoosseisud ja väeosades teeninud ohvitseride loetelud. Näib, et siin on autor üle pingutanud. Nii näiteks on ainuüksi 1. Eesti polgu kohta esitatud ohvitseride nimekirjad seisuga 27. aprill 1917 (lisa 12), 21. juuni 1917 (lisa 15) ja 21. veebruar 1918 (lisa 16) ning seejärel kokkuvõtlik nimekiri, millesse on kantud (enam-vähem) kõik 1. Eesti polgu

a ja jooksul teeninud ohvitserid (lisa 17). Samuti ei näi olevat eriti mõttekad nimekirjad ohvitseridest, kes viidi üle 3. Eesti polgust 4. Eesti polku (lisa 25) või 3. Eesti polgust 2. Eesti polku (lisa 26) või 2. Eesti polgu III pataljoni koosseisus 4. Eesti polku (lisa 28). Võinuks piirduda kuue koondnimekirjaga (1., 2., 3. ja 4. Eesti polk, Eesti tagavarapataljon, Eesti inseneriväeroode) – need ongi olemas, kuid kipuvad vähemtähtsate nimekirjade hulka ära kaduma. Koondnimekirjade puhul vajanuks selgitamist, mida tähistab ridade lõpus seisev kuupäev.

Kolmanda rühma nimekirjadest moodustavad rahvusväeosades tegutsenud valitud komiteede koosseisud. Need on esitatud 1. Eesti polgu (kahel erineval ajahetkel), Eesti Tagavarapataljoni, 4. Eesti polgu ja Eesti inseneriväeroode (kahel ajahetkel) kohta. Nähtavasti ei õnnestunud teiste väeosade komiteede kohta piisavalt täpseid andmeid hankida, kuid sedagi võinuks kuskil mainida.

Kui komiteede koosseisude esitamine ei tekitanud erilisi küsimusi, sest komiteed etendasid toona tööpoolest olulist rolli väeosade tegevuse suunamisel, siis selgusetuks jääb vajadus tuua ära kohtute koosseisud. Viimased ei etendanud ju väeosade juhtimises mingit rolli, vähemasti pole seda raamatu põhitekstis kuskil esile toodud. Lisaks on kohtute nimekirjad esitatud vaid 3. ja 4. Eesti polgu ning Eesti tagavarapataljoni puhul; viimasel koguni kahel korral – lisaks polgukohtule veel ka ohvitseride „seltsimehelik kohus”. Tagavarapataljoni puhul lisandub veel üks nimekiri – polgu ohvitseride kogu juhatus (lisa 20). Kuna teiste rahvusväeosade juures ohvitseride kogudest ei kõnelda, siis pole siingi selle järele sisulist vajadust.

Autori kiivalt varjatud saladuseks jäävad kõige mahukama lisa (lisa 37: „Ohvitserid, kes soovisid Eesti Sõjaväeosade Organiseerimise Keskkomitee kaudu 1917. aastal eesti rahvusväeosadesse teenima asuda”) koostamise põhimõtteid ja selle vajalikkus. 28 leheküljel on üle 240 nime, neist paljud miskipärast korduvad (Johannes Semper esineb viis koguini neljal korral). Sealhulgas nii neid, kes tulid rahvusväeosadesse, kui ka neid, kes kunagi kodumaale ei jõudnud. Tabeli viimases lahtris olevad selgitused ei tee asja selgemaks.

Üldse kipub jääma mulje, et autor on püüdnud avaldada kõik kättesattunud nimekirjad, küsimata endalt, mis kasu võiks nende üllitamisest olla või kas raamatu seesugune koormamine on mõttekas. Küllalt sageli tuleb viimasele küsimusele vastata eitavalt, sest esitatud nimekirjade

seos põhitekstiga jääb kahvatuks.

Peaaegu kõigi nimekirjade ühine pahe on nimekirjadesse kantud inimeste eesnimede puudumine, sh. ka üldtuntud isikute puhul. Vigu esineb nii nimede õigekirjutuses kui ka auastmete ja ametikohtade nimetustes. Arusaamatuks jääb sõna *seltsimees* või lühendi *sm* sagedane kasutamine – polnud ju tegemist ei auastme ega ametikohaga.

Seejuures on autori hoolimatus raamatus esinevate ajalooliste isikute suhtes märgatav mitte üksnes lisades, vaid ka põhitekstis. Selleski on jäänud inimeste eesnimed pahatihti märkimata, lubamatult sageli on nimekuju moonutatud ning eksitud sõjaväelaste auastmete või ametikohtade osas. Eesnimede puudumine tekitab mitmel puhul segadust. Nii ei ole võimalik aru saada, kas peetakse silmas kapten Jaan Tõrvandit või kapten Juhan Tõrvandit, kas alampolkovnik Johan Puskarit või alampolkovnik Viktor Puskarit jne. Veel mõned näited:

- merekindluse staabiülem *Konstandi* (lk. 18 jj.) p. o. Leonid Kostandi,
- merekindluse komandant kontradmiral *Leškov* (lk. 21 jj.) p. o. Pjotr Leskov,
- Petrogradi sõjaväeringkonna ülem *kindral Kornilov* (lk. 25) p. o. kindralleitnant Lavr Kornilov,
- Põhjarinde ülemjuhatajast jalaväekindral Vladimir Tšeremissovit on saanud joonealuses viites *kindral Tšerkassov* (lk. 28 viide 63 ja lk. 40 viide 116),
- XII armee eesti sõjaväelaste liidu esindaja lipnik Otto Tief (lk. 29) on muutunud viites *Tiif*iks (viide 64),
- merekindluse komandant *Ismestjev* (lk. 78) p. o. kindralmajor Pjotr Izmetstjev,
- Põhjarinde staabiülem *kindral Vahrusev* (lk. 82) p. o. kindralmajor Mihhail Vahrusev,
- tagavarapataljoni ülem polkovnik *Jakob Rosenbaum* (lk. 85) p. o. Jaak Rosenbaum,
- tagavarapataljoni 3. roodu ülem lipnik *Leitkamb* (lk. 88) p. o. Ernst Leithammel,
- 3. Eesti polgu I pataljoni ülem kapten *Perk* (lk. 106) p. o. Johan(n) Põrk,
- *Vene tagavaravägede inspektor kindral Zubov* (lk. 123) p. o. Põhjarinde tagavaravägede inspektor kindralleitnant Sergei Zubov,
- tagavarapataljoni rooduülem *leitnant Kulbber* (lk. 136) p. o. leitnant August Kuhlberg,
- 4. Eesti jalaväepolgu majandusülem *kapten Kuns* (lk. 141) p. o. staabikapten Gustav-Adolf Kühns,
- Petrogradis ratsaväelaste koondumist juhti-

- nud *lipnik Althot* (lk. 154) p. o. Althof (vale-ohvitser),
- sõjaminister Kerenski juurde saadetud ratsaväelaste esindaja *G. Rõuk* (lk. 155, viide 159) p. o. juba varem tekstis nimetatud Gustav Näuk,
 - Eesti ratsaväepolgu ohvitserid *rittmeister Jonson* (lk. 160) ja *rittmeister Eikgorn* (lk. 161) p. o. staabikapten Gustav Jonson ja staabirittmeister Herbert Eichhorn.

Mida öelda **kokkuvõtteks**? Pole vähimatki kahtlust, et Vitali Loka on teinud ära hiiglasliku töö. Juba ainuüksi mahukate arhiivimaterjalide läbitöötamine nõudis kindlasti palju aega, töökust ja visadust. Kahjuks ei jäänud arhiivis töötamise kõrval piisavalt aega tutvumaks ajalookirjandusega – nii eesti rahvusväeosade kui ka Eesti ja Venemaa 20. sajandi alguskümnete ajaloole käsitletustega.

Töö tulemustest on allakirjutanu arvates kõige tänuväärsemad raamatu lisas esitatud kuus koondnimekirja erinevates eesti rahvusväeosades teeninud ohvitseride kohta. Nende kokkuseadmine nõudis taas autorilt suuri jõupingutusi ning vaatamata nimestikes esinevatele eksimustele on tegemist tänuväärse saavutusega, mis võib oluliselt hõlbustada teiste uurijate tööd lähedastes valdkondades (ennekõike eesti ohvitserkonna käsitlemisel). Positiivset hinnangut väärib ka rahvusväeosade struktuuri graafiline kujutamine raamatu põhiteksti mahutatud joonistel. Nendegi puhul on tehtud töö maht tunduvalt suurem, kui kõrvalseisja esmapilgul oletada oskab.

Uudne on ka rahvusväeosade struktuuri-elementide – allüksuste – formeerimise täpse käigu fikseerimine põhitekstis. Midagi sarnast on varem teinud vaid Oskar Kurvits ning sedagi üksnes 1. Eesti polgu kohta. Iseküsimus on muidugi see, mida nende uute teadmistega peale hakata. Leides raamatust teabe näiteks selle kohta, et 16. jaanuaril 1918 hakkas 2. Eesti polgu ratsaluurekomandot formeerima 747. Plonski jalaväepolgust saabunud kapten Tomingas (lk. 135), võib mitte ainult tavalugeja, vaid ka ajaloolane ja koguni sellinegi, kes ise rahvusväeosade loomislooga tegelenud, õlgu kehitades küsida: ja mis siis? Mida üldse annab järeldada ühe või teise allüksuse moodustamise alguskuupäevast? Eriti veel, kui arvestada, et paljudel juhtudel ei pruukinud päevakäsus fikseeritud daatum vastata tegelikkusele – üksuse formeerimine võis käskkirja ilmusel juba käia, aga võis alata ka märksa hiljem. Eitamata, et

täpse formeerimiskäigu rekonstrueerimine oli ränk töö ja sundis kõiki arhiivis säilinud päevakäse punkt-punktilt läbi töötama, jääb hinge kahtlus, kas see vääris küünlaid.

Kõneldes raamatu vajakajäämistest, tuleb ennekõike kritiseerida autori üsna pealiskaudseid, lünklikke ja ekslikke üldteadmisi nii Eestis kui meie naabruses 1917. aastal toimunud protsessidest. Sellest tulenevalt pole võimalik korralikult avada rahvusväeosade loomise tausta, anda lugejatele paikapidavaid selgitusi, teha üldistusi ega kujundada järeldusi.

Loomulikult on möödapääsmatult hädavajalik, et ajaloolane töötaks arhiivides ja tooks käibesse seal leiduvaid materjale, kuid Vitali Loka on arhiivimaterjalidest liigselt innustunud. Autor on teinud pahatihti tühja tööd, esitades dokumentide põhjal fakte, mis on varasemast ajalookirjandusest (seegi põhineb ju enamasti arhiivimaterjalidel) ammu tuntud. Lisaks jääb sageli vajaka allikakriitikast ning tundub, nagu oleks autor veendunud, et arhiivis säilitatavatel paberitel on tõde, kogu tõde ja ei midagi peale tõe. Jääb üle loota, et doktorant Vitali Loka suudab oma tulevastes töödes sellistest eksiarvamustest loobuda.

Ago Pajur